

Cerîr b. Abdullah El-Becelî'nin Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (633-674)

Military and Political Activities of Jarîr Ibn Abdullah al
Bajalî (633-674)

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin BARLAK¹

¹İlahiyat Fakültesi / Sinop Üniversitesi, Sinop
• ybarlak@sinop.edu.tr • ORCID > 0000-0001-9750-0623

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma / Research

Geliş Tarihi / Received: 29 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Haziran / June 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 52 | **Sayfa / Pages:** 263-286

Atıf/Cite as: Barlak, Y. "Cerîr b. Abdullah El-Becelî'nin Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (633-674)"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52, Haziran 2022: 263-286.

CERİR B. ABDULLAH EL-BECELÎ'NİN ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ (633-674)

ÖZ:

Cerir b. Abdullah el-Becelî, Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir dönemde iman etmesine rağmen dinine bağlı, gerek dış görünüşü gerekse ahlakının güzelliği ile tanınan örnek sahabilerden biridir. Bu özellikleri ile Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş; dinî, siyasi ve askerî açılardan İslam toplumuna önemli katkılar sağlamıştır. Onun devletine hizmeti putperestlerin önemli tapınaklarından biri olan Zülhalesa'yı yıkmakla başlamıştır. Mürtedlerle mücadeleye katılmış, Becile kabilesini bir araya toplayarak Sâsânîlere karşı yapılan savaşlarda İslam ordusuna büyük destek sağlamıştır. Dört halife döneminde kendisine verilen askerî ve idari görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Cerir b. Abdullah'ın en önemli özelliklerinden biri de Müslümanlar içerisinde çıkan herhangi bir meselede duyarsız kalmaması, insanları uyarak, nasihat ederek dinin emirlerine uygun bir şekilde hareket etmeye davet etmesidir. Müslümanlar bu konuda ona saygı duymuş, Hz. Peygamber'in kendisine böyle bir misyon yüklediğini bildikleri için uyarılarını dikkate almışlardır. Bu çalışmada Cerir b. Abdullah'ın Halife Hz. Ebû Bekir tarafından Irak fetihlerine yönlendirmesinden itibaren vefatına kadar geçen dönemde İslam toplumu içerisindeki faaliyetleri askerî ve siyasi yönlerden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İslam Tarihi, Cerir b. Abdullah, Sâsânîler, Irak Fetihleri, Kûfe.*

MILITARY AND POLITICAL ACTIVITIES OF JARİR IBN ABDULLAH AL BAJALÎ (633-674)

ABSTRACT

Although he became a Muslim not long before the Prophet Muhammad's death, Jarir ibn Abdullah al Bajalî, who was known not only for his appearance but also for his good moral character, was a faithful and exemplary companion of the Prophet. He was honoured by the Prophet's praise for these characteristics, and he made significant contributions to the Islamic community in religious, political, and military terms. He began to serve the State by destroying Dhul Khalasa, which was one of the most important temples of the pagans. He joined the fight against the apostates, and, by bringing the Bajila tribe together, supported the Islamic army in the wars against the Sassanians. During the Rashidun caliphate, he successfully fulfilled the military and administrative tasks assigned to him. One of the most important characteristics of Jarir ibn Abdullah is the fact that he never remained

insensitive to the issues that arose among Muslims; he, through warnings and advice, invited people to act in accordance with the laws of the religion. Muslims respected him in this regard and heeded his warnings as they knew that the Prophet had assigned him this mission. This study addresses Jarir ibn Abdullah's military and political activities in the Muslim community during the period starting with his commissioning by Caliph Abu Bakr for the conquests in Iraq until his death.

Keywords: *History of Islam, Jarir ibn Abdullah, Sassanians, Conquests of Iraq, Kufa.*

GİRİŞ

Necran ile Mekke arasında geniş bir coğrafyada yaşamakta olan Becile kabilesinin^[1] lideri Cerir b. Abdullah el-Beceli, Mekke'nin fethinin ardından birçok kabile heyetinin yaptığı gibi Medine'ye gelerek Müslüman olmuştur.^[2] Onun İslam'a girişinin bazı kabile liderlerinin aksine siyasi sebeplerden kaynaklanmadığı, Hz. Peygamber'e derin bir muhabbet ile bağlandığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber onun bu samimiyetine kayıtsız kalmamış, Cerir'i çeşitli vesilelerle taltif etmiştir. Sahâbesine onu "Yemen'in en hayırlılarından bir kişi" olarak tanıtmıştır.^[3] Medine'ye gelen heyetlerle görüşmelerinde yanında bulundurmıştır.^[4] Cerir ile her görüşmesinde ona tebessümle yaklaşmış,^[5] hatta onu Ehl-i beytinden biri olarak vasıflandırmıştır.^[6]

Cerir'in İslam'dan önce Yemen bölgesinde gerek kabilesine gerekse bizzat kendisine ait saygınlığı vardır. Nitekim Hz. Ömer bir defasında ona "sen cahiliye döneminde de efendiydin, İslam'dan sonra da bir efendisin" diyerek bu yönünü ifade etmiştir.^[7] Cerir, Araplar içerisinde dış görünüşüyle de insanların beğendiği bir güzelliğe sahiptir. Yine Hz. Ömer onun için "bu ümmetin Yusuf'u"^[8] ifadesini kul-

[1] Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelûsî, *Mu'cemü me'sta'cem min es-mâ'il-bilâd ve'l-mevâdî* (Beirut: Âlemül-Kütüb, 1403), 1/57-63.

[2] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 1/261.

[3] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/261; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsim en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstî'âb fî ma'rîfeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dârü'l-Ceyl, 1992), 1/237.

[4] İbn-i Abdilberr *el-İstî'âb fî Ma'rîfeti'l-Aşhâb*, 1/237.

[5] Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Mutî'l-Hamiyyî'ş-Şâmî Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdilmeccid eş-Şâmî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 2/293 (No. 2219).

[6] Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 2/291 (No. 2211).

[7] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/238.

[8] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/238; Seyyid Mahmûd Şükrî el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rîfeti ahvâli'l-Arab* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/302; Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 1/583.

lanmıştır. Bu özellikler Cerir'i birçok yönüyle çevresindeki insanlardan ayrıcalıklı kılmıştır.

Cerir'in Müslüman olmasının ardından Hz. Peygamber ona çeşitli görevler vermiştir. Onu öncelikle Zülhalesa tapınağını yıkmakla görevlendirmiştir.^[9] Necran'ın kuzeyinde bulunan bu tapınak, Becile kabilesi ile birlikte bölgedeki diğer putperest Arap kabileleri için çok büyük değer taşımakta, bir nevi Mekke'deki Kâbe'ye karşılık "Yemen Kâbesi" olarak isimlendirilmekteydi.^[10] Cerir b. Abdullah bu tapınağı yıkarak Hz. Peygamber'in kendisine duyduğu güvenin karşılığını vermiş^[11] ve bundan sonraki süreçte de devletine karşı sorumluluklarını aynı hassasiyetle yerine getirmeye devam etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansi'ye karşı Yemen'deki saygın ve nüfuzlu kişilerle görüşmek üzere görevlendirmeler yapılmış, Cerir b. Abdullah'dan da Zülkelâ' ve Zûamr ile görüşmesi istenmiştir.^[12] Bir rivayete göre Cerir, tekrar İslam'a dönmesi için bizzat Esved ile de görüşmüştür.^[13] Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise mürtedlerle mücadelede yerini almıştır. Devletine sadık bir sahâbî olarak derhal Hz. Ebû Bekir'e biat etmiş ve öncelikle kendi kabilesinden irtidâd edenlere karşı,^[14] sonrasında Necran bölgesindeki diğer mürtedlere karşı savaşmıştır.^[15]

Cerir b. Abdullah'ın bundan sonraki faaliyetleri yine Hz. Ebû Bekir'in direktifleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Öncelikle Hâlid b. Saîd b. el-Âs'ın komutası altında savaşmak üzere Şam bölgesine gönderilen Cerir b. Abdullah, iç hesaplaşmalar sebebiyle zaman içinde birbirlerinden uzaklaşan ve farklı bölgelere yerleşen Becilelileri bir araya getirmek, onların lideri olarak fetih hareketlerinde görev almak ve onları yeni fethedilen uygun bir bölgeye yerleştirmek arzusundaydı. Zira bu konuda Hz. Peygamber'in kendisine vaadi vardı. Cerir, halife ile konuyu görüşmek üzere Hâlid b. Saîd b. el-Âs'dan izin alarak Medine'ye gelmiş ancak Hz. Ebû Bekir bunu zamansız bir talep olarak değerlendirerek reddetmiştir. Onu Irak bölgesinde Sâsânîlere karşı Hâlid b. Velîd'in komutası altında savaşmak üzere gö-

[9] Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed ebî'n-Nadr b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Misriye, 2000), 35-36; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/261.

[10] İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 4/1595; Ömer Faruk Harman, "Zülhalesa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/561.

[11] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/261; Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm*, 36.

[12] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/203; Cevad Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslam* (b.y.: Dâru's-Sâkî, 2001), 7/182.

[13] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beirut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 109.

[14] Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmülî Ebû Ca'fer et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beirut: Dâru't-Turâs, 1387), 3/318-322.

[15] Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdî'l-Vâhid eş-Şeybânî el-Cezerî İzzü'd-Dîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ömer Abdü's-Selâm Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 2/229.

revlendirmiştir.^[16] Cerîr b. Abdullah için bundan sonraki süreç, aldığı birçok askerî ve siyasi görev ile devam etmiştir. Cerîr'in, Hz. Peygambere biat sırasında verdiği söz üzere^[17] insanlara yeri geldiğinde nasihat etmekten geri durmadığı, daima ümmetin birliği için mücadele ettiği görülmektedir.^[18]

Bu makalede Hz. Peygamber'in seçkin sahabîlerinden biri olan Cerîr b. Abdullah'ın, Irak bölgesindeki fetih hareketlerine katkısı ile devleti adına siyasi sahada gerçekleştirdiği diğer çalışmaları, ayrıca yaşadığı dönemdeki toplumsal olaylara yaklaşımı değerlendirilecektir.

CERİR B. ABDULLAH'IN IRAK FETİHLERİNDEKİ ROLÜ

Hz. Ebû Bekir mürtedlerle mücadelenin ardından Bizans ve Sâsânîlere karşı Şam ve Irak fetihlerini başlattı. Hz. Peygamber'in vefat etmeden hemen önce hazırlanmış olduğu Üsâme ordusu, Şam'a yönelik bir hareket olarak bir nevi fetihlerin rotasını belirlemişti. Müslümanlar için tehdit oluşturan büyük devletlerle mücadele edilecek ve İslam dini ve adil yönetim anlayışı ulaşabildiği kadar farklı coğrafyalara ulaştırılacaktı.^[19] Halifenin çok dikkatli kararlar vermesi gerekiyordu. Böyle bir siyasi ortamda Hz. Ebû Bekir, Cerîr b. Abdullah'ın kabilesi ile ilgili isteğini geri çevirdi. Ona, bu isteğinin gereksiz yere kendilerini meşgul edeceğini hatırlatarak Fars ve Rumlara karşı son derece zorlu bir mücadelenin içine girdiklerini belirtti. Bu konuyu o an için kapatana halife, önemli kabile liderlerinden biri olan Cerîr'i hiç vakit kaybetmeden Irak'a, Hîre'nin fethini gerçekleştirmekte olan Hâlid b. Velid'in yanına gönderdi. Hâlid, Hîre'yi fethettikten sonra seçtiği âmillerini cizyeleri toplamak üzere farklı merkezlerde görevlendirdi. Bânikyâ ve Besmâ tarafına Cerîr gitti. Bölgeyi Bânikyâ idarecisinden savaşız teslim aldı. Bölge halkıyla yapılan bir kısım anlaşmalara şahitlik yaptı. Açıkça ifade edilmese de Cerîr b. Abdullah'ın Hâlid b. Velid ile birlikte bölgedeki diğer fetihlere de katıldığı anlaşılmaktadır.^[20] Bir rivayete göre Cerîr, yukarıda sözünü ettiğimiz şekilde kavmini bir araya toplamak niyeti ile Halife Ebû Bekir'in yanına Hâlid b. Velid'den izin alarak gitmiştir.^[21] Hâlid b. Velid daha sonra halifenin emri ile Şam tarafına gönderildi, Irak'ta ise Müsennâ b. Hârise harekâta devam etti.^[22]

Hz. Ömer halife olduğunda Cerîr bu defa kabilesini bir araya getirmek için yeni halifeden yetki istedi. Hz. Peygamber'in bunu ona vadettiğini söyleyerek bu konuda ısrar ediyordu. Halife Ömer, Cerîr'den söylediklerini delillendirmesini is-

[16] Taberî, *Târîh*, 3/365; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/241.

[17] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/261.

[18] Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 2/343 (No. 2437).

[19] Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/104.

[20] Taberî, *Târîh*, 3/365-381.

[21] Taberî, *Târîh*, 3/460.

[22] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/252.

tedi. Cerîr delillerini ortaya koyduğunda Hz. Ömer âmillere tek tek mektup göndererek cahiliye döneminden itibaren Becîle kabilesinden olan ve İslam'dan sonra da kabilesine mensubiyetine devam eden herkesin Cerîr'in liderliğinde birleşmek üzere toplanmalarını istedi. Cerîr kabilesi için Irak ile Medine arasında bir bölge seçeceğini ve oraya yerleşmelerini sağlayacağını belirtti. Hz. Ömer'in müsaadesiyle kabilesinden Mekke, Medine ve Irak taraflarında toplanmalarını istedi. Becîleliler belirtilen muhitte toplandılar. Cerîr bu defa da Halife Ömer'e askerleri ile birlikte Şam'a gitmek ve oradaki savaşlara katılmak istediğini belirtti. Ancak Hz. Ömer, Şam'da onların desteğine ihtiyaç bulunmadığını söyleyerek Irak'a gitmesini ve Müsennâ b. Hârîse'nin yanında Sâsânîlere karşı savaşmasını emretti. Cerîr, Şam fetihlerine katılma konusunda ısrar etmiş, Becîleliler de Şam konusunda diretmişlerdi.^[23] Nitekim Hz. Ömer Becîle'nin önde gelenlerini Medine'de topladıktan sonra onlara nereye gitmek istediklerini sorduğunda, Şam'a gitmek istediklerini, oraya daha önce Yemen'den gidenler olduğunu söylemişlerdi.^[24] Bu dönemde Yemenlilerin daha çok Şam'ı tercih ettiği, Mudarlıların ise Irak'a gitmeye meylettği anlaşılmaktadır. Bu durum Hz. Ömer'in tercih etmediği bir durumdu. O, Mudarlılara geçmişte Şam'a yerleşen Mudarlılar olduğunu hatırlatarak bu bölgeye yönelmeleri gerektiğini söylüyordu.^[25] Hz. Ömer Becîlelileri Irak'a gönderirken onlara humusun dörtte birini vadetti.^[26] Belâzürî, Ezdlilerden bir grubun Şam'a gitmekte ısrarcı olduğunu ve halifenin onları ikna edemeyerek Şam'a gönderdiğini, ardından Cerîr'in Irak'a gitmek durumunda kalan kabilesinin menfaatini gözeterek ganimet konusunda şart öne sürdüğünü, Hz. Ömer'in de bunun üzerine humusun dörtte birini vadederek onları Irak'a yönlendirdiğini belirtmektedir.^[27] Bu dönemde çok fazla sayıda adama ihtiyaç duyulmakla birlikte Hz. Ömer fetihler için asker toplamakta zorlanmaktaydı. Esasen Müsennâ b. Hârîse, Hz. Ebû Bekir'in vefatından hemen önce durumu halifeye bildirmiş, çözüm olarak daha önce irtidâd etmiş ve pişmanlık bildirmiş olan kabilelerin savaşlara katılmasına müsaade etmesini talep etmişti.^[28] Halife vefat edince bu durumdaki kabilelerin savaşlara katılmasına yeni halife Hz. Ömer müsaade etti.^[29]

Arap kabileleri Irak'a gitmekte tereddüt göstermekteydiler. Hz. Ömer de bu durumun farkındaydı.^[30] Sâsânîlerin bölgede geçmişten gelen bir ünü vardı. Güçlü bir orduya ve savaş tecrübesine sahiptiler. Farklı savaş yöntemleri kullanıyorlar ve savaşlarda fillerden yararlanıyorlardı. Ancak anlaşılan odur ki en önemli problem

[23] Taberî, *Târîh*, 3/460; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/279.

[24] Taberî, *Târîh*, 3/462.

[25] Taberî, *Târîh*, 3/487.

[26] Taberî, *Târîh*, 3/460; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/279.

[27] Belâzürî, *Fütûh*, 249.

[28] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/260.

[29] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/279; Yasemin Barlak, "Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (Aralık 2016), 114-116.

[30] İsrâfil Balcı, *İlk İslâm Fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi* (Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2007), 170-171.

yakın zamanda gerçekleşen Köprü Savaşı'nda alınan mağlubiyetti. Çok fazla can kaybına sebep olan bu mağlubiyet Müslümanlarda büyük huzursuzluk oluşturmuştu.^[31] Hz. Ömer'in Becilelilerle görüşmesi Köprü Savaşı'nın ardından gerçekleşti. Bu sebeple onları Irak'a gönderirken gazalardan elde edilecek olan ganimetlerin humusunun dörtte birini kendilerine bağışladığını belirtmek durumunda kaldı. Böylece Cerir, kabilesini ikna etti ve Sâsânîlere karşı yapılan fetih hareketlerine yöneldi.^[32] Irak bölgesine ulaştığı andan itibaren İslam ordusundaki mücadelesini bu topraklarda verdi.

Taberî'de geçen diğer rivayette Cerir'in Becilelilerin liderliğini pek kolay alamadığı belirtilmektedir. Hz. Ömer, Cerir'in iddia ettiği gibi kabilenin birleştirici gücü olup olmadığından emin olmak veya Becilelilerin tek bir kişiye itaat etmeleri yerine gücü ikiye bölmeyi düşünmüş olmalıdır. Zira Becile kabilesi farklı bölgelere ayrılmış büyük bir kabileydi. Hz. Ömer Becile'nin yerleşik yaşayan kabilesi Cedile'ye Arfece b. Herseme'yi, Benî Âmir'e ise Cerir'i lider yapmak istedi.^[33] Arfece Hz. Ömer'in değer verdiği şahsiyetlerden biriydi. Aslen Ezd kabilesinin Bârik kolundandı. İslam'dan önce bir kan davası sebebiyle kendi kabilesinden ayrılarak Yemende yaşamakta olan Becilelilere katılmış, kısa zamanda kabile içinde sevilmiş ve saygınlık kazanmıştı. Erken dönemde Müslüman olduğu tahmin edilen Arfece, Hz. Ebû Bekir döneminde Mehre ve Uman bölgesinde mürtedlerle savaşmıştı.^[34] O bir deniz seferine çıktığı sırada Hz. Ömer dinî hassasiyeti konusunda da takdir ettiği Arfece'yi Becilelilerin başına getirmek için geri çağırdı. Cerir b. Abdullah ise halifenin bu seçiminin pek isabetli olmadığı kanaatindeydi. Çünkü Arfece Becilelileri rahatsız eden bir olaya karışmıştı. Bu sebeple Becilelilerin onu kabul etmeyeceğini biliyordu. Nitekim Cerir onlara Arfece'yi istiyor musunuz dediğinde hepsi de istemediğini beyan etti. Ayrıca Hz. Ömer'in karşısında itirazlarını dile getirerek başlarına içlerinden birini getirmesini istediler. Arfece, Becilelilerin kendisini istemediğini anladığında aslen Ezdli olduğunu ve bundan memnuniyet duyduğunu belirtti. Hz. Ömer bu durum üzerine Cerir'i tek başına kabilesinin lideri yaparken güvendiği bir şahsiyeti de gözden çıkarmadı. Arfece'yi Ezdlilerin başına getirdi^[35] ve Şam'a gitmek istedikleri halde Arfece ile birlikteki Ezdlileri de Irak'a Müsennâ'ya destek olmak üzere gönderdi.^[36]

Cerir söz verdiği gibi kabilesini Kûfe civarına yerleştirdi.^[37] Kûfe şehri kurulduğunda ise Cerir b. Abdullah, aşağıda yeri geldikçe belirteceğimiz üzere farklı

[31] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/273-279.

[32] Taberî, *Târîh*, 3/460; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/279.

[33] Taberî, *Târîh*, 3/462.

[34] Ahmet Önkâl, "Arfece b. Herseme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 354.

[35] Taberî, *Târîh*, 3/462-463.

[36] Taberî, *Târîh*, 3/463; Önkâl, "Arfece b. Herseme", 3/354.

[37] Taberî, *Târîh*, 3/471.

görevlerle başka şehirlere gitmekle birlikte zaman zaman Kûfe'de yaşadı. Burada, geldiği müddetçe kaldığı daimi bir evi bulunmaktaydı.^[38]

1.1. BÜVEYB SAVAŞI

Hâlid b. Velîd Şam'a gönderildiğinde Irak'taki harekâtlar Müsennâ'nın kontrolüne verildi. Hz. Ömer yönetime geçtiğinde Müsennâ Sâsânîlere karşı mücadeleye devam etmekteydi. Halife, Cerîr'i Irak'ta görevlendirdiğinde Müsennâ Büveyb'e yönelmişti. Cerîr'e gönderdiği haberde Büveyb'e hareket etmeleri gerektiğini, kendisinin de askerleri ile birlikte acilen buraya geldiğini söyledi. Hz. Ömer, Becile kabilesi ile birlikte Cerîr'in kontrolüne verdiği Ezd, Temîm Tay ve Kâsîr gibi farklı kabilelerinden oluşan diğer kuvvetlerle^[39] yola çıkarken, Köprü Savaşı'ndaki talihsizliğin bir daha cereyan etmemesi için onları savaşı kazanmaksızın bir nehir veya köprüden karşıya geçmemeleri konusunda uyardı. Cerîr, Büveyb'de Müsennâ ile birleşti. Sâsânî komutanı Mihrân'ın Medâin'den yola çıkardığı ordusuna karşı, Müslüman ordusu Ramazan ayına denk gelen bir günde harekete geçti. İki ordu Büveyb'in doğu yakasında karşılaştılar. Müsennâ, Hz. Ömer'in de belirttiği şekilde nehirden karşıya geçmek istemedi ve Mihrân'ı kendi tarafına çekmeyi başardı. Sâsânî ordusunun her safının arasında bir fil bulunuyordu. Müslümanlara karşı güçlü görünmeye çalışmakla birlikte daha önce aldıkları mağlubiyetler sebebiyle İslam ordusundan tedirgin olmaya başladıkları anlaşılıyordu. Ordunun sayısını artırmışlardı. Rüstem ve Firûzân gibi diğer büyük komutanlar bu savaşta devreye girmeyi uygun görmemişler, mücadeleyi Mihrân'a bırakmışlardı.^[40] Bu dönemde Sâsânîlerin hükümdarı Şîreveyh ölmüş, Yazdicerd henüz ergenlik çağına ulaşmadığından yerine Şîreveyh'in kızı Bûran getirilmişti.^[41] Müslümanların safında Sâsânîlere karşı onları tercih eden Hıristiyan Araplar da bulunuyordu.^[42] Müsennâ, Hıristiyan Arapların bir grubunu Cerîr'in komutasına verdi.^[43]

Oldukça çetin geçen mücadelenin ardından Sâsânîlerin genel komutanı Mihrân öldürüldü. Bir rivayete göre onu Hıristiyan Tağliblilerden bir genç öldürdü.^[44] Diğer rivayette ise onun ölümüne sebep olan darbelerin Cerîr'den geldiği belirtilmektedir.^[45] İfade edilenlere göre Cerîr köprüye doğru ilerlemiş, Mihrân Nuhây-lede Cerîr ile karşı karşıya gelmişti. O kendisini Cerîr'e Mihrân b. Bâzân olarak

[38] İbn-i Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/238.

[39] Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, thk. Abdül Mün'im Âmir (Kahire: Dâru'l-İhyâ'ü'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1960), 114.

[40] Taberî, *Târîh*, 3/461-467.

[41] Belâzürî, *Fütûh*, 249.

[42] Taberî, *Târîh*, 3/464; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/279.

[43] Taberî, *Târîh*, 3/464.

[44] Taberî, *Târîh*, 3/466.

[45] Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1397), 129; Belâzürî, *Fütûh*, 250.

tanıtmıştı. Burada Bâzân'dan kastedilenin Hz. Peygamber'in Yemen valisi olduğu anlaşılmaktadır. Münzir b. Hassân b. Dırâr, Mihrân'ın üzerine hücum etti ve onu mızrağıyla vurarak bineğinden düşürdü. Bu sırada Cerir saldırıya geçerek Mihrân'ın kafasını kesti. Aralarında geçen tartışmanın ardından düşman komutanını öldürme hakkı olarak Cerir Mihrân'ın silahlarını, Münzir b. Hassân ise kuşağını aldı.^[46] Dağılıp kaçmakta olan Sâsânî askerlerinin nehirden geçmesini engellemek için köprüyü tutan Müsennâ onları büyük bir çıkmaza sürükledi. Savaşın genel kumandanının Müsennâ olduğu belirtilmekle birlikte Cerir b. Abdullah'ın da bu savaşta komutan olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Belâzurî, Becilelilerin savaşın komutanının Cerir olduğunu, Rebialıların ise Müsennâ olduğunu iddia ettiklerini, her ikisinin de kendi ordularının komutanı olduğunu kaydetmiştir.^[47] İki komutan arasında liderlik problemi yaşandığı, Cerir'in Hz. Ömer'in kendisine böyle bir talimatı olmadığı gerekçesiyle Müsennâ'ya tabi olmak istemediği ve "sen komutansan ben de komutanım" dediği ifade edilmektedir. Müsennâ halifeye bu konu ile ilgili bir mektup yazmış, Hz. Ömer de Cerir'i korur nitelikte Müsennâ'yı ashabın önüne geçirmeyeceğini belirterek Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı Irak'a kalabalık bir askerî birlikle göndererek problemi bitirmiştir.^[48] Büveyb galibiyeti hicri 14 (635) yılında gerçekleşmiştir.^[49]

Savaşın son aşamasında Cerir b. Abdullah, Becile kabilesine Hz. Ömer'in vadedtiği humusun dörtte birini alacaklarını, bu sebeple halifenin, diğer kabilelerden üstün olmadıkları halde bu kabileye gösterdiği lütfun hakkını vermelerini ve diğerlerine göre çok daha fazla mücadele etmelerini salık verdi. Cerir'in Müsennâ'ya bağlı hareket etmekle birlikte askerî gücü sebebiyle savaşın seyrine önemli katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın ardından Müsennâ, Cerir b. Abdullah'ın da içinde bulunduğu bir grup komutanı onların isteği üzerine düşman kuvvetlerinin arkasından gönderdi. Müslümanlar Sâbât'a kadar ilerlediler ve burayı da aldılar. Böylece yakın çevre kontrol altına alınmış oldu. Büveyb Savaşı'nda alınan galibiyet ve ardından gerçekleştirilen harekât neticesinde Fırat Nehri'nin doğusu Müslümanlar tarafından ele geçirildi.^[50]

Müsennâ, Sevâd bölgesinde ilerlerken Beşir b. el-Hasâsiyye'yi Hîre'ye bıraktı. Cerir'i Meysân'a, Hilâl b. Ulfe'yi Dest Meysân'a gönderdi. Kendisi ise bölgede iki önemli pazar olarak gösterilen Ülleys'te bulunan Hanâfis çarşısına, sonra da Enbâr'daki Bağdat çarşısına baskın yaptı. Müslümanlar, Irak bölgesinde daha önce alınan fakat kontrolden çıkmış olan bazı merkezleri yeniden aldılar. İsyancılara

[46] Taberî, *Târîh*, 3/472.

[47] Belâzurî, *Fütûh*, 250.

[48] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 129; Taberî, *Târîh*, 3/471-472; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ* (Beyrut: Kitâbü's-Sikâfe, 1417), 464-465.

[49] Halife b. Hayyât Mihrân'ın hicri 14 (635) Sâfer ayında öldürüldüğünü belirtmektedir. bk. Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 129.

[50] Taberî, *Târîh*, 3/463-472.

koru salındı ve Müslümanların fetihlerinin rastgele gerçekleşmediği bölge halkına gösterildi. Müslümanlara karşı fevri hareketlerde bulunan Benî Tağlib gibi bazı Arap kabilelerine gözdağı verildi.^[51]

1.2. Kādisiye Savaşı

Kādisiye Savaşı, Sāsânilerin yıkılışına giden yolda gerçekleştirilen en önemli savaşlardan biri olarak kabul edilmektedir. Zira arkasından Sāsânilerin başkenti Medâin'in fethi gerçekleşmiştir.^[52] Büveyb'den on sekiz ay sonra meydana geldiği ifade edilen^[53] bu savaşa Cerîr b. Abdullah el-Becelî de kabilesi ile birlikte katılmıştır.^[54] Müslümanlar Köprü Savaşı hariç Sāsânilerle girdikleri savaşların tümünü kazanmış, son olarak Büveyb Savaşı'nda da onları mağlup etmeyi başarmışlardı. Sāsâniler başkent Medâin'in tehdit altında olduğunu, taht mücadelelerini bırakarak bu konuya odaklanmaları gerektiğini geç de olsa fark ettiler. Yönetimde söz sahibi olan ünlü komutanlar Rüstem ve Firûzân'ın gelinen noktadan sorumlu olduklarına inanılıyordu. Sāsâniler hanedan soyundan gelen genç yaştaki III. Yazdicerd'i tahta çıkararak onun etrafında birleştirdiler. Yazdicerd vakit kaybetmeden sınır boylarıyla, Hîre, Übüle ve Enbâr'da konuşlanacak askerleri belirledi. Gerekli yerlerdeki asker sayılarını artırdı. Bu gelişmelerden etkilenen Sevâd halkı Müslümanlara isyan etmeye başladı. Zimmîler de isyan hareketlerine giriştiler. Müsennâ, Halife Ömer'e gönderdiği mektupta bölgede yaşananları ayrıntılı bir şekilde bildirdi.^[55] Halifenin emriyle komutanlarını sınır boyunca yerleştirdi. Cerîr b. Abdullah da Basra yakınlarındaki Gudâda konakladı. Müsennâ böylece Gudâ ile Kutkutâne arasında uzun bir askerî hat oluşturdu. İki taraf da büyük bir savaşın eşliğinde olduklarının bilinciyle hazırlanmaya başladılar.^[56]

Hz. Ömer Irak'taki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Hicrî 13 (635) yılı Zilhicce ayında hac için yola çıktığı sırada vilayetlerdeki yöneticilere haber salarak derhal Irak için gönderebilecekleri ne kadar mühimmat ve adamları varsa göndermelerini emretti. Irak'a yakın olanlar doğrudan Müsennâ'ya katılmak üzere gittiler. Diğerleri Medine'de toplandı. Halife Ömer, Sāsânilere karşı büyük bir ordu hazırlayarak onların başında Irak'a gitmek istese de Medine'nin kanaat ehli bunu uygun görmedi. O sırada Hevâzin'in zekâtının toplanmasından sorumlu olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın bu iş için görevlendirilmesi uygun görüldü. Yukarıda Cerîr ile Müsennâ arasındaki komutanlık problemi konusunda belirttiğimiz Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın

[51] Taberî, *Târîh*, 3/472-476; İbn Esîr, el-Kâmil, 2/282-283.

[52] Hayrettin Yücesoy, "Kadisiye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/136-137.

[53] Belâzürî, *Fütûh*, 251.

[54] Dîneverî, el-Ahbârü't-tivâl, 122; Taberî, *Târîh*, 3/486.

[55] Dîneverî mektubun Cerîr ve Müsennâ tarafından birlikte yazıldığını, bunun üzerine halifenin Sāsânilere karşı 20.000 adam topladığını belirtmektedir. bk. Dîneverî, el-Ahbârü't-tivâl, 119.

[56] Taberî, *Târîh*, 3/476-478.

görevlendirilmesi hadisesinin Kâdisiye Savaşı öncesinde gerçekleştiği görülmektedir. Sa'd, yanında 4.000 kişi ile birlikte bölgenin genel komutanı sıfatıyla Irak'a gönderildi. Bunların 3.000'i Yemenli, 1.000'i ise diğer kabile mensuplarıydı. Hz. Ömer Sa'd'a gönderdiği askerlerle onu desteklemeye devam etti. Kâdisiye Savaşı'na katılan Müslümanların sayısı toplamda 30.000'e ulaştı.^[57] Sâsanilerin sayısı ise Müslümanların sayısından oldukça fazlaydı.^[58] Sâsânî ordusunda 30 kadar da fil bulunmaktaydı.^[59] Becileliler Cerir b. Abdullah'ın komutası altındaydı. Müsennâ ve Cerir'e komutan olarak Sa'd b. Ebû Vakkâs'a tabi olmaları emredilmişti.^[60] Ne var ki Köprü (Cisr) Savaşı'nda aldığı yarası depreşen Müsennâ bu yara sebebiyle vefat etti.^[61]

Savaş için stratejik yerler tutulmaya başlandı. Hz. Ömer kendisinin katılmadığı bu savaşı uzaktan da olsa yakinen takip ediyordu. Sa'd'a, güvendiği bir adamını Hind yoluna yerleştirmesini, bu yönden gelebilecek tehlikeye hazır olmasını istedi. Sa'd Mugîre b. Şu'be'yi 500 kişi ile Übülle'nin karşısındaki Arap topraklarına yerleştirdi. Mugîre, ardından Geday'a Cerir b. Abdullah'ın yanına geçti. Yine halifenin emri üzere Sa'd Sirâf'ta askerlerinin tümünü manga sistemi ile düzene koydu.^[62] Kâdisiye, savaş için uygun mekân olarak belirlendi. Zira Müsennâ vefatından önce meydan savaşı için stratejik açıdan uygun gördüğü Uzeyb ile Kâdisiye arasını önermişti. Burası Sâsanîlerin önem verdiği bir hudut şehriydi.^[63] Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan savaş öncesinde Sâsânî hükümdarına bir heyet göndermesini istedi. Bu heyet hükümdarı İslam'a davet edecek, kabul etmediği takdirde Müslümanlara tabi olarak cizye vermesini önerecek, aksi halde kendileri ile savaşacaklarını bildirecekti. Asalet sahibi, fiziği ve konuşması düzgün, görgülü ve akil insanlardan oluşacak bu heyetle ilgili kaynaklarda belirtilen isimlerde farklılıklar vardır.^[64] Diğer kaynaklarda belirtilmese de İbn A'sem el-Kûfî bu heyetin içinde Cerir b. Abdullah'ın da adını vermektedir.^[65] Cerir'in heyette yer almadığı anlaşılacakla birlikte yine de adının geçmesi kendisinin dönemin seçkin şahsiyetlerinden biri olduğunu destekler niteliktedir.

Kâdisiye Savaşı iki tarafın da büyük bir direnç göstermesi sebebiyle oldukça zorlu geçmiştir. Ermâs günü Sa'd b. Ebû Vakkâs geçirmekte olduğu rahatsızlık sebebiyle yüzüstü yatmak zorunda kalmış, ayağa kalkamamıştı. Vücudunda çıban-

[57] Taberî, *Târîh*, 3/478-487.

[58] Belâzürî Sâsânîler için 120.000 gibi bir rakam verirken, Müslümanların sayısının 9-10 bin civarında olduğunu belirtmektedir. Belâzürî, *Fütûh*, 252.

[59] Taberî, *Târîh*, 3/516.

[60] İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve ahabâru'l-hulefâ*, 465.

[61] Taberî, *Târîh*, 3/472, 486.

[62] Taberî, *Târîh*, 3/487-488.

[63] Belâzürî, *Fütûh*, 251-252.

[64] bk. Bartak, "Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü", 116-120.

[65] İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, çev. Mehmet Cevher Caduk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 170.

lar çıkmıştı. Ancak savaşı yönetmekte kararlıydı ve o haliyle insanları görebileceği yüksek bir yere götürülmesini emretti. Ordu içinde sözü geçen bazı kişiler onun bu durumundan rahatsız oldular ve karışıklık çıkarmak istediler. Sa'd, onlara çok sinirlenerek şiddetli bir şekilde uyardı. İçlerinden bir grubu da hapsettirdi. Bu ortam içerisinde Cerîr b. Abdullah'ın tavrı çok netti. Hz. Peygamber'in, kendisinden Habeşli bir köle de olsa işbaşına geçenlere itaat etmeleri üzerine biat aldığını zikrederek komutana her şekilde itaat etmeleri gerektiğini belirtti. Her kabile emiri kendi kabilesi ile konuşarak itaat içerisinde hareket ettiler. Sa'd, kendisine vekâlet etmek üzere Hâlid b. Urfuta'yı seçti.^[66]

Irak bölgesine gönderilmelerinin ardından Cerîr b. Abdullah'ın kabilesi Becileliler, Sâsânîlere karşı yapılan savaşlarda etkin bir güç olarak görev yaptılar. Kâdisiye Savaşı'nda Sâsânîlerin başında bulunan Rüstem'in Becilelilerin bulunduğu cepheye 13 veya 16 fil gönderdiği rivayet edilmektedir. Toplamda 30 kadar fil ile desteklenmiş olduğu belirtilen Sâsânîlerin bu cepheye gönderdikleri fil sayısı dikkat çekicidir. Bölgeye yöneltilen filler birliklerin dağılmasına sebep olmuş, Müslümanların atları ürkerek kaçmış, geriye piyadeler kalmıştı. Becileliler neredeyse büyük bir hezimet ile karşı karşıya geldiklerinde Sa'd b. Ebû Vakkâs onlara destek olarak Esedoğullarını gönderdi. Tuleyha b. Huveylid ve diğer komutanlar harekete geçtiler. Büyük mücadelelerin ardından filleri savuşturmayı başardılar.^[67] Becilelilerden gelen bir rivayete göre savaşta çok sayıdaki filin bu yöne sevk edilmesinin sebebi Becilelilerin bulunduğu tarafın çok güçlü olmasıydı. Hatta bu rivayete göre ordunun dörtte biri Becilelilerden ve onlarla birlikte savaşanlardan oluşuyordu.^[68] Hicrî 15 (636)[69] veya 16 (637)'da gerçekleştiği belirtilen^[70] Kâdisiye zaferinin ardından Cerîr b. Abdullah'ın da içerisinde bulunduğu bazı Müslümanlar, zafer sevinciyle, savaşın genel komutanı Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın çadırında güvende olduğu halde bunu başardıklarının altını çizen beyitler okudular. Bilindiği gibi Sa'd rahatsızlığı sebebiyle savaşta yerini alamamıştı. Cerîr b. Abdullah'ın bu sözlerinden nispeten rahatsız olmakla birlikte Sa'd yine de Becileliler için okuduğu beyitlerle onları kutladı ve birçok filin onların üzerine gönderildiğini fakat Becilelilerin düşmana karşı süvarileriyle karşı koyarak umulmadık bir başarı sergilediklerini belirtti.^[71] Savaşçıların içerisinde Kâdisiye'ye eşlerini getirenler de oldukça fazlaydı. En fazla kadının en-Neha ve Becile kabilelerinden olduğu bildirilmektedir. En-Nehadan 700, Becile'den ise 1.000 kadar bekâr kadın bulunuyordu.^[72]

[66] Taberî, *Târîh*, 3/530-532.

[67] Taberî, *Târîh*, 3/538.

[68] Taberî, *Târîh*, 3/576.

[69] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 129-132; Yücesoy, "Kadisiye Savaşı", 24/136.

[70] Belâzürî, *Fütûh*, 252.

[71] Taberî, *Târîh*, 3/577.

[72] Taberî, *Târîh*, 3/581.

Sa'd b. Ebû Vakkâs Kâdisiye Savaşı'nda Ümeyyeoğullarının müttefiki Hâlid b. Urfuta'yı genel komutan yapmıştı. Sağ kanat Cerir'in, sol kanat Kays b. Mekşûh el-Murâdî'nin kontrolündeydi.^[73] Galibiyetin ardından değerli eşyalarını yanlarına alan Farslar Medâin ve Nihâvend tarafına kaçmaya başladılar. Sa'd, Farsların ardından gönderdiği askerlerin öncü birliğine komutan olarak Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs'ı, sağ kanada Cerir b. Abdullah'ı getirdi. Bu rivayete göre sol kanadın komutanı ise Zühre b. Haviyye et-Temîmî'ydi.^[74]

Belâzürî'de Halife Ömer'in Becilelilere Kâdisiye sonrasında Sevâd topraklarının dörtte birini tahsis edeceğini vadettiği, nitekim ordunun dörtte birini onların oluşturduğu belirtilmektedir. Bunun üzerine Becileliler paylarını almış, Hz. Ömer ise daha sonra bu toprakların fatihler arasında paylaşılmasından vazgeçmiştir. Cerir ile yaptığı konuşmada bu durumu belirterek yeni kararı sonrasında onların da önceki anlaşmayı yok saymalarını ve onlara verdiği hisseleri iade etmelerini istemiştir. Cerir bunu kabul edince ona seksen dinar, diğer bir rivayete göre dört yüz dinar mükâfat vermiştir. Becilelilerin de buradaki hisselerine karşılık atalarını iki bin olarak belirlemiştir. Kâdisiye sonrası ele geçirilen Sevâd'ın dörtte birinin Becilelilere vaat edildiği bilgisi abartılı gibi görünmekle birlikte bu rivayetlere göre arazinin başta taksim edildiği, ancak bir süre sonra halifenin bu taksimden vazgeçerek araziyi bölge halkına haraç karşılığında geri verdiği anlaşılmaktadır. Aynı kaynaktan buna delil olan diğer bir rivayet Becileli bir kadın ile halife arasında yaşanan bir hadisedir. Ümmü Kürz isimli bir kadın halifeye babasının öldüğünü, onun Sevâd'daki hissesinin kendisine kaldığını ve bunu asla teslim etmeyeceğini söylemiştir. Hz. Ömer kadına onun kabilesinin bu arazileri geri vermeyi kabul ettiklerini belirterek onun da geri vermesi gerektiğini ifade etmiş fakat kadın hissesini ancak kendisine kırmızı kadifeli bir deve ve kollarına takacağı altınların karşılığında iade edebileceğini söylemiştir. Halife onun isteklerini yerine getirmiş ve araziyi geri almıştır. Bu rivayetlere göre arazi önce Becilelilere dağıtılmış, sonra ise yeni kararlar alınmıştır.^[75]

Bir rivayete göre Cerir Cecûlâ Savaşı sonrasında da halifenin söz verdiği şekilde ganimetlerden dörtte birlik hisselerini almak istemiş, Hz. Ömer Cerir'e cevap niteliğinde Sa'd b. Ebû Vakkâs'a bir mektup göndermiş ve eğer Cerir kendisi ve kabilesini müellefe-i kulûbdan sayıyorsa ve para karşılığı savaştığını kabul ediyorsa isteğinin yapılmasını, değil ise bunu istememesini ve diğer Müslümanlarla eşit şekilde pay alarak Allah rızasını öne çıkarmasını söylemiş, Cerir de bunu kabul etmiştir.^[76] Burada Cerir'e düşen vazife kabilesini ikna etmek olmuştur. Yukarıdaki bilgiye göre Cerir ve kabilesi Irak'a gönderilirken halifenin vadettiği şekilde humu-

[73] Taberî, *Târîh*, 3/575.

[74] Taberî, *Târîh*, 3/578; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, 470.

[75] Belâzürî, *Fütûh*, 263-264.

[76] Belâzürî, *Fütûh*, 263-264.

sun dörtte biri ile ödüllendirilmiş ancak Kādisiye sonrasında halife bu düşüncesinden vazgeçmiş ve Celûlâ Savaşı'nın ardından kararı Cerîr'e bırakmakla birlikte diğer kabilelere karşı bu farklı uygulamadan feragat etmesinin gerekliliğini ona açıkça ifade etmiştir.

Savaşın sonunda Hz. Ömer'in bazı liderlere, gayretlerine karşılık iktâda bulunduğu, bunların Cerîr b. Abdullah, Talha ve Rübeyl b. Amr olduğu belirtilmektedir. Hatta halife, Cerîr adına bu işlemin gerçekleşmesi için Osman b. Huneyf'e yine Cerîr vasıtasıyla yazı göndermiş, Osman b. Huneyf ise tekrar Hz. Ömer'den teyid almak istemişti.^[77] Osman b. Huneyf bu dönemde halife tarafından bölgenin arazi ölçümlerini yapmak ve vergilerini belirlemekle görevliydi.^[78] Hz. Ömer, Cerîr'in maişetine yetecek miktarda ona arazi iktâ etmesini, verirken az ya da fazla vermekten kaçınmasını bildirmişti. Devletin arazisinden böyle bir bağışın verilmesi normalde uygun görülmezdi. Muhtemelen Hz. Ömer araziye feyin humusundan ayırdığı özel ganimet hükmündeki kısımdan vermişti.^[79] Irak topraklarından iktâ veren ilk halifenin Hz. Osman olduğu belirtilmektedir. Bu rivayete göre Hz. Osman kistrânın topraklarından devlete kalan savâfi arazilerden boş olanları Talha'ya, Zürrâre'ye, Vâil b. Hucr el-Hadramî'ye, Habbâb b. Erete, Adî b. Hâtîme, Hâlid b. Urfuta'ya, Eş'as b. Kays'a ve Cerîr b. Abdullah'a vermişti. Cerîr'e verilen arazi Fırat kıyısındaydı.^[80]

1.3. Diğer Fetihler

Kādisiye Savaşı'nın ardından hicrî 16 (638) yılında Medâin fethedildi. Savaş sonrasında bölgeden kaçan İranlılar Yezdicerd'in talimatıyla Celûlâda toplandılar. Sa'd b. Ebû Vakkâs bölgeye Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs yönetiminde bir ordu gönderdi. Kalelere sığınan ve kendilerini kalelerin etrafına hendekler açarak korumaya alan İranlıların komutanı Hürrezâd idi. Burada yaşanan zorlu mücadelenin ardından zafer gerçekleşti. Hâşim, düşmanın bir daha toparlanamaması için güçlü bir süvari birliğinin başına Cerîr'i atadı. O, düşmanı takip ederek Hanikin'e ulaştı. Diğer bölgelerle birlikte burası da düşmanlardan temizlendi. Bu şekilde Dicle Sevâdi tamamıyla Müslümanların eline geçmiş oldu.^[81] Cerîr askerleri ile birlikte Celûlâda iken Sa'd b. Ebû Vakkâs ona 3.000 asker daha göndererek Hulvân'ı almasını emretti. Hulvân'da bulunan Yezdicerd bu defa Isbahan'a kaçtı. Cerîr bölge halkı ile anlaşma yaparak burayı sulh yolu ile fethetti. Anlaşmaya göre halkın canına ve malına dokunmadığı gibi gitmek isteyenlere de dokunmadı.^[82] Sa'd, Hulvân'a Azre

[77] Taberî, *Târîh*, 3/589.

[78] Belâzürî, *Fütûh*, 266.

[79] Taberî, *Târîh*, 3/589.

[80] Belâzürî, *Fütûh*, 269.

[81] Belâzürî, *Fütûh*, 260.

[82] Halife b. Hayyât Cerîr'in burayı kılıçla alındığını belirtmektedir. Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 139.

b. Kays el-Becelî'yi Cerir ile birlikte vekil olarak bırakmıştı. Cerir, Dinever'i almak için yoluna devam etti. Burayı fethedemedi. Ancak Karmasîn'i de barış yoluyla ele geçirdi. Ardından Hulvân'a geri döndü. Burayı vali olarak bir müddet idare etti. Cerir, Kûfe valisi aracılığı ile Halife Ömer'in ondan Basralıların başında Tüster'e destek olarak gönderilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye katılmasını emrettiğini bildiren haberi alması üzerine hicrî 19 (640)'da Hulvân'dan ayrılırken vekil olarak arkasında Azre'yi bıraktı. Böylece Râmhürmüz ve Tuster fethedildi. Rivayete göre Cerir b. Abdullah'ın çocuklarından bir kısmı Hulvân'a yerleştiler ve burada Cerir'in soyunu devam ettirdiler.^[83] Görüldüğü üzere Cerir artık valilik alacak derecede devletin üst düzey elemanlarından biri haline gelmişti.

Üst üste kazanılan savaşlardan büyük gelirler elde edilmekteydi. Bir rivayete göre Cerir Sevâd bölgesinin Fırat kıyısında devletin sâfiye olarak adlandırdığı arazilerden birini bu defa satın almak suretiyle mülk edindi. Ardından Halife Ömer'e durumu haber verdi. Halife, arazi taksim sonucu elde edilmediği için satışı feshetti. Bu durumdaki arazilerin satın alınmasını yasakladı.^[84]

Cerir, Hulvân'ı ele geçirdiğinde Yazdicerd buradan kaçmış ve Müslümanlara karşı asker toplamak üzere tekrar harekete geçmişti. Rey, Kumis, Isbahan (Isfahan), Hemedan ve Mâhân'dan topladığı askerler ile toplam ordu, ifade edilene göre 60.000 veya 100.000 kadardı. Bu dönemde Kûfe valisi olan Ammâr b. Yâsir durumu Hz. Ömer'e bildirdi. Halife Nihâvend Savaşı için komutan olarak Nu'mân b. Mukarrin'i seçti. Ona eğer öldürülürse yerine kumandan olarak Huzeyfe b. Yemân'ı, o öldürülürse Cerir b. Abdullah'ı, o da öldürülürse Mugîre b. Şu'be'yi, o da öldürülürse Eş'as b. Kays'ı atmasını emretti.^[85] Taberî'de Cerir'e kadar aynı sıra belirtilmiş, dördüncü kişi ise Mugîre yerine Kays b. Mekşûh olarak ifade edilmiştir.^[86] Böyle büyük bir savaş için komutan olarak belirlenen ilk iki sahâbinin ardından Cerir'in düşünülmesi dikkat çekicidir. Cerir burada Mugîre'den de önce zikredilmiştir. Bu durum tartışmasız Cerir b. Abdullah ve kabilesinin bölgede gerçekleşen savaşlarda Müslümanlara çok önemli katkıları olması ile alakalıdır.

Nu'mân b. Mukarrin'in yanında savaşa katılanlar içerisinde ayrıca Abdullah b. Ömer, Amr b. Ma'dikerib, Tuleyha b. Huveylid, Ka'kâ' b. Amr gibi kıymetli isimler de yer almaktaydı. Firûzân komutasındaki Sâsânîlerin Müslümanlara karşı bu son büyük hamlesiydi. Nu'mân b. Mukarrin'in verdiği talimat üzerine düşman askerlerinin karşısında duran Müslümanlar yüklerini indirdi ve çadırlarını kurmaya başladılar. Karargâhın çadırlarını kurmakta adeta yarışan 14 Kûfe eşrafı içerisinde Cerir b. Abdullah da vardı. Çok çetin geçen bu savaşta Nu'mân b. Mukarrin şehid

[83] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 140; Belâzürî, *Fütûh*, 295, 369.

[84] Taberî, *Târîh*, 4/33; bk. Mustafa Demirci, "Savâfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/184-185.

[85] Belâzürî, *Fütûh*, 295; Dineverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 135.

[86] Taberî, *Târîh*, 4/115.

oldu. Sancak daha önce belirlendiği gibi Huzeyfe b. Yemân'a verildi. Nihâvend'in fethi gerçekleşirken Sâsânîler bir daha toparlanamayacak bir mağlubiyet yaşadılar.^[87] "Fethilerin Fethi" diye adlandırılan ve hicrî 21 (642) yılında gerçekleşen bu savaşta bir rivayete göre Sâsânî ordusu 150.000 kişiydi.^[88] Müslümanların sayısı ise 30.000 civarındaydı.^[89]

2. CERİR B. ABDULLAH'IN KÛFE'DEKİ FAALİYETLERİ

Hicrî 17 (638)'de Hz. Ömer ordugâh şehir olarak Kûfe'nin kurulmasını emretti.^[90] Şehir, caddelere ve sokaklara bölündükten sonra kabileler sırasıyla yerleştirilmeye başlandı. Bu caddelerden biri de Becilelilere aitti.^[91] Yeni kurulan şehirler içerisinde Basra'ya yerleşen askerlere nispetle Kûfe'ye ailelerini getirenlerin sayısı fazlaydı.^[92] Becileliler savaflara katılmak üzere Necran ve diğer yaşadıkları farklı bölgelerden Irak'a geldiklerinde beraberlerinde ailelerini de getirmişlerdi.^[93] Kabilelerin şehre yerleşimi sırasında ilk olarak a'şar adı verilen gruplara ayrılmışlardı. Sonrasında yeniden bir düzenleme yapıldı ve yedi grup oluşturuldu. Bunlara subu' denildi. Becileliler Has'am, Kinde, Hadramut ve Ezd ile birlikte bir subu' kabul edildi. Halife Ömer döneminde yapılan bu tasnifle oluşturulan düzen Muâviye b. Ebû Süfyân dönemi sonuna kadar devam etti.^[94] 12.000 kişi olduğu belirtilen Yemenliler, şehrin kurulduğu dönemde buraya yerleştirilen en kalabalık grubu oluşturuyorlardı. Kûfe'deki Nizarlılar ise 8.000 kişi olarak rivayet edilmiştir. Kûfe; el-Cezîre, Tüster, Râmhürmüz, Nihâvend, Hemedan, Cürcân, Azerbaycan ve İsfahan gibi pek çok bölgenin ele geçirilmesinde askerî üs olarak kullanıldı.^[95] Kûfe'nin kurucusu ve ilk valisi olarak atanan Sa'd b. Ebû Vakkâs burayı üç buçuk yıl yönetti.^[96]

Cerir b. Abdullah'ın kabilesi ile birlikte yerleştiği Kûfe'de valilik konusu şehrin kuruluşundan itibaren bir problem olarak gündeme gelmeye başlamıştı. Bunun sebeplerinden birisinin Basra ile olan rekabet olduğu anlaşılmaktadır. Kûfelilerle aynı bölgelerde savaflara katılan Basralı ordular kendilerine verilenlerden memnun olamıyor, haksızlığa uğradıklarını düşünüyorlardı. Ammâr b. Yâsir'in Kûfe'ye atanması problemleri daha da büyüttü. Basra halkı kendilerine düşen haraçların yetersizliğinden ve geçinememekten şikâyetçiydiler. Halifeden, gelirleri Kûfe hal-

[87] Taberî, *Târîh*, 4/115-116, 129.

[88] İbrahim Sarıçam, "Nihâvend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/98.

[89] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/394.

[90] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 135, 138.

[91] Taberî, *Târîh*, 4/45.

[92] Abdulhalik Bakır, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/109.

[93] Taberî, *Târîh*, 3/581.

[94] Taberî, *Târîh*, 4/48.

[95] Casım Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/339.

[96] Taberî, *Târîh*, 4/50.

kına verilen iki bölgeyi kendilerine bağlamasını istediler. Hz. Ömer bunu kabul etti. Kûfeliler Ammâr b. Yâsir'den halifeye bir mektup yazmasını ve Râmhürmüz ve İzec'in kendilerinin olduğunu, buraların fethi tamamlanana kadar diğer bölgelerden yardım görmediklerini bildirmesini istediler. Ammâr onların haklarını korumakta isteksiz davranınca Kûfeliler bu durumdan rahatsız oldular. Hz. Ömer Basralıları Râmhürmüz ve İzec konusunda haklı bulmuştu.^[97]

Kûfe eşrafının Ammâr b. Yâsir'in yönetiminden rahatsızlıkları ciddi anlamda arttı. Vali ile ilgili şikâyetler büyüyünce Halife Ömer onları Medine'ye çağırdı. Heyet içerisinde Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafî ile Cerir b. Abdullah öne çıkan isimlerdi. Halifenin karşısında Cerir ile Ammâr arasında ufak bir tartışma yaşandı. Müslümanlar Medâin'i fethettiklerinde ilk olarak buraya yerleşmeleri düşünülmüştü. Burada bir müddet yaşamışlar, bölgenin Arapların alışık olmadığı iklim şartlarına sahip olması sebebiyle vazgeçmişlerdi. Hz. Ömer gelen heyete yerleşim yeri olarak Kufe'yi mi Medâin'i mi tercih ettiklerini sordu. Cerir, Kûfe'nin mevki olarak Sevâd bölgesine daha yakın ve kara ulaşımı açısından daha uygun olduğunu, Medâin'in ise denizin etkisiyle havasının ağır, sivrisineğin de çok olması sebebiyle rahatsız edici olduğunu belirtti. Bu açıklamaları Ammâr gerçekçi bulmamış olacak ki Cerir'in yalan söylediğini iddia ederek çıkıştı. Hz. Ömer Ammâr'ı susturdu ve Cerir'e Ammâr'ı bir vali olarak nasıl bulduklarını sordu. Cerir, Ammâr'ın siyasetten anlamadığını ve valilik için yeterli donanımı olmadığını söyledi. Heyetkiler ayrıca Ammâr'ın Kûfe ve ona bağlı olan bölgeleri doğru dürüst tanımadığını öne sürdüler. Hz. Ömer onu bu konuda imtihan etti. Gerçekten de Ammâr'ın Cerir ile tartışmaya girdiği konuda olduğu gibi vali olarak görev yaptığı bölge hakkında da yeterli bilgisi olmadığını fark etti. Ammâr'ı görevinden azlederken onu kırmak da istemiyordu. Ancak Kûfe, içerisinde bulundurduğu Yemen ağırlıklı farklı kabileleri, iddialı ve gözü açık liderlerinin maiyetindeki kalabalık ordusuyla herhangi birinin yönetebileceği bir şehir değildi. Hz. Ömer Kûfelilerin şikâyetlerini durdurmak için onların istediği bir kişiyi vali olarak atamaya karar verdi ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Kûfe'ye gönderdi. Ancak ne yazık ki Kûfelilerin şikâyetleri bu atamayla da bitmedi.^[98]

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Kûfe valiliği, halkın şikâyetleri üzerine çok uzun sürmedi. Hz. Ömer onun yerine bu defa Mugîre b. Şu'be'yi atadı. Rivayete göre Kûfe valisi, hicri 22 veya 23 yılında (642-643) Cerir b. Abdullah'ı daha önce Nuaym b. Mes'ûd tarafından alınmış fakat yeniden isyan etmiş olan Hemedan halkının üzerine gönderdi. Cerir, Hemedan'da gerçekleşen çarpışmalar sırasında gözüne isabet eden ok sebebiyle yaralandı ve yüzünün güzelliği ile anılan bu sahâbî tek gözünü kaybetti.

[97] Taberî, *Târîh*, 4/161.

[98] Taberî, *Târîh*, 4/163-164.

Yaşadığı hadise onu ne kadar üzmüş olsa da başına gelenin yüzünü güzelleştiren ve ona ihsanda bulunan Rabbinin takdiri olduğunu belirterek bunu bir mükâfat olarak kabul ettiğini söyledi.^[99]

Cerîr b. Abdullah, Hemedan'ı İslam topraklarına katmasının ardından bölge halkıyla barış anlaşması yaptı. Adamlarından el-Berâ b. Âzib'i yanına verdiği bir grup askerle Kazvin'e gönderdi. Bu harekâtın devamında Deylemliler kontrol altına alındı. Cilân ve Teylesan'ın ardından Zencân da İslam Devleti'ne bağlandı.^[100] Cerîr, Hemedan'ın fethini hicrî 24 (645) yılında gerçekleştirdi. Diğer bir rivayete göre Cerîr, Mugîre b. Şu'be'nin ordusunda öncü kuvvet olarak Hemedan'ın fethine katılmıştı.^[101] Mugîre b. Şu'be Cerîr b. Abdullah'ı Hemedan'a, el-Berâ'yı da Kazvin'e vali olarak atadı.^[102]

H. Osman halife olduğunda Cerîr b. Abdullah Kûfe'den verilen direktiflerle fetih mücadelelerine devam etmekteydi. Kufe valisi Saîd b. Âs döneminde Cerîr'in Azerbaycan üzerine yapılan harekâta da katıldığı görülmektedir. Cerîr, Ermeni ve Azerbaycan halkından bazılarının isyan ettiği bölgelere gönderilmiş, isyanın elebaşlarını yakalatarak Bâcervan kalesinde astırmıştı.^[103]

H. Osman'ın hilafetinin ilerleyen yıllarında kendisine karşı gelişen muhalefette Ebû Zer'in sürgün edilme hadisesinin ayrı bir yeri vardır. Kaynaklarda H. Osman tarafından Rebeze'ye gönderilmiş olan Ebû Zer'in vefat anına denk gelen Kûfe ehlinde bir kafilenin onun defin işleri ile ilgilendiği ifade edilmektedir (H. 32).^[104] Ebû Zer'in bu döneminde yaşadığı olumsuz şartlardan rahatsız olan insanlar hacca gidip gelirken buraya uğrayarak onunla ilgilenmeye çalışmaktaydılar. İbn A'sem, onun vefatı sırasında Rebeze'den geçmekte olan kafilenin de Mekke'den dönmekte olduğunu ve içlerinde Cerîr b. Abdullah'ın bulunduğunu belirtmektedir.^[105] Bu kıymetli sahabînin cenaze namazını Cerîr b. Abdullah'ın ya da Abdullah b. Mes'ûd'un kıldırıldığı ifade edilmektedir.^[106]

Saîd b. Âs'ın Kûfe valiliği zamanında, muhtemelen hicrî 33 (653/654) yılında Cerîr Karkisiyâ valisi olarak görevlendirildi. Aynı dönemde şehrin ileri gelenle-

[99] Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstädter (Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1431), 261; Belâzürî, *Fütûh*, 302; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/405-406.

[100] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/406-407.

[101] Belâzürî, *Fütûh*, 302; Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/183-184.

[102] Belâzürî, *Fütûh*, 313.

[103] Belâzürî, *Fütûh*, 320.

[104] Taberî, *Târîh*, 4/308-309; Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gifârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/268.

[105] İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, 407-408.

[106] Aydınlı, "Ebû Zer el-Gifârî", 10/268.

rinden farklı bölgelere vali atamaları yapılmış, Kûfe'deki kanaat önderleri azalmıştı. Kûfe'de halkın valiye ve Hz. Osman'a karşı gittikçe artan muhalefesinde bunun etkisi olduğu ifade edilmektedir. Cerîr b. Abdullah, Kûfe'de ortamın karışık olduğunu, halkın galeyana geldiğini, Saîd b. Âs'ın görevden alınıp yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin atandığını öğrendiğinde derhal Kûfe'ye geri döndü. Aynı şekilde Uteybe b. en-Nahhâs da Hulvân'dan dönmüştü. Onlar Ebû Mûsâ ile konuşarak bu olaylarda Halife Hz. Osman'ın tarafında olduklarını açıkça ifade ettiler. Bu konuşmaların ardından Kûfe Valisi Ebû Mûsâ onları tekrar görev yaptıkları bölgelere gönderdi.^[107]

Görüldüğü üzere Cerîr b. Abdullah çevresinde yaşanan olaylara duyarsız kalmadığı gibi müdahale etmesi gereken yerlerde de asla çekimser davranmıyor, halkı ve devleti gözetecek şekilde sürekli dengeli bir siyaset güdüyordu. Onu İslam toplumu içerisinde saygın kılan da bu örnek tutumuydu.

3. HZ. ALİ-MUÂVİYE B. EBÛ SÜFYÂN MÜCADELESİNDE CERİR B. ABDULLAH

Hz. Ali, halife olduğunda kendisine isyan eden Hz. Aişe liderliğindeki grup ile gerçekleştirdiği Cemel Savaşı'nı kazanmasının ardından Kûfe'ye geçerek burayı merkez edindi.^[108] Cerîr bu sırada Hemedan'da vali olarak görev yapmaktaydı. Aynı dönemde Kinde lideri Eş'as b. Kays da Azerbaycan valisiydi. Hz. Ali, Cemel Savaşı sırasında onları çağırılmayı gerekli görmedi. Ancak Muâviye b. Ebû Süfyân'a karşı harekete geçtiğinde onlardan kendi bölgelerinden biat aldıktan sonra yanına gelmelerini istedi. Her ikisi de valilik yaptıkları bölge halkından Hz. Ali için biat aldıktan sonra Kûfe'ye geldiler. Zira Hz. Ali, Hz. Osman dönemi valilerini değiştirirken onları da görevden almış, Isbahan ve Hemedan bölgesine Mihnef b. Selim'i tayin etmişti. Bu iki Yemenli validen Cerîr, Hz. Ali'ye biat etme konusunda tereddüt yaşamazken Eş'as bir parça rahatsızlık duydu. Hz. Ali, onu Azerbaycan'dan Kûfe'ye çağırırken bölgeye ait hazineyi de yanında getirmesini istediğinde, Eş'as konumunun bozulmasından huzursuz olmuş ancak çevresindekilerin de etkisiyle Hz. Ali tarafında yer alması gerektiğini düşünmüştü.^[109]

Cerîr b. Abdullah, Hz. Ali ile görüşmesinde onun elçisi olarak Muâviye b. Ebû Süfyân'a gitmek istedi ve halifeye Muâviye'nin kendisini sevdiğini, onunla akrabalık ilişkisinin olduğunu bunun için görüşmesinin fayda verebileceğini ifade etti.^[110] Şam'a gidecek, Muâviye'den Hz. Ali'ye itaat etmesini, aksi halde savaşı kabul etmiş olacağını bildirecekti. Hz. Ali'nin hilafet mücadelesinde en yakın adamlarından

[107] Taberî, *Târîh*, 4/330-332; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/519-520.

[108] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/628; Avcı, "Kûfe", 26/340.

[109] Nasr b. Müzâhim el-Minkarî, *Vak'atü Siffîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990), 11, 18-22.

[110] Taberî, *Târîh*, 4/561; Kenan Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/4 (2005), 76. (37-93)

biri olan Yemenli liderlerden Mâlik el-Eşter ise Cerîr'in elçi olarak gönderilmesine karşıydı. Zira onun Muâviye b. Ebû Süfyân tarafına geçebileceğinden endişeliydi. Hz. Ali ise Cerîr'i göndermeyi tercih etti.^[111] İbn A'sem bunun sebebinin Hz. Ali'nin Cerîr'e söylediği sözlerle açıklamaktadır. Hz. Ali, yanında Bedir'e ve Akabe biatlarına katılmış çok kıymetli insanlar olmasına rağmen Hz. Peygamber'in "Yemen'in en hayırlılarından" olarak ifade etmesi sebebiyle bu iş için onu göndereceğini belirtmişti.^[112] Bu durumda Cerîr'in nefsine uymayacağını, menfaat duyguları ile taraf değiştirmeyeceğini ve hakkın yanında yer alacağını düşünmüştü.

Hz. Ali, Cerîr'i Şam'a gönderirken ona Muâviye'ye ulaştırması için bir mektup verdi. Cerîr'in Şam'da beklenilenden fazla kalması Hz. Ali ve beraberindekileri rahatsız etmişti. Siyasi bir deha olan Muâviye bu davranışı muhtemelen Hz. Ali ile mücadelesinde taktiklerini netleştirmek için vakit kazanmak ya da Cerîr hakkında şüphe uyandırmak için yaptı. Esasen onun halifeye karşı kendi yanında olmasını da istiyordu. Ancak Muâviye b. Ebû Süfyân'ı bu niyetinden Kinde kabilesinin liderlerinden Şurahbil b. Sımt el-Kindî'nin vazgeçirdiği belirtilmektedir. Çünkü Cerîr ile Şurahbil'in arası açıktı. Cerîr, Hz. Ömer döneminde yine Kinde kabilesinin liderlerinden Eş'as b. Kays'ın da isteği üzerine halifeye onunla ilgili olumsuz düşüncelerini belirtmişti. Aynı kabilede olan Eş'as ile Şurahbil'in arasında bir rekabet söz konusuydu ve Eş'as onun Irak bölgesinde olmasından rahatsızdı.^[113] Halife beklenildiği gibi Cerîr'e Irak'ta neler olduğunu ve Müslümanların genel durumunu sordu. Cerîr de Kûfe Valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan övgü ile bahsetti. Müslümanların ibadetlerinde ve itaatlerinde sağlam olduklarını söyledi.^[114] Sonrasında okuduğu beyitlerle Zebr ve Şurahbil'i yermişti. Cerîr, Hz. Ömer nezdinde kıymetli ve sözü geçen bir şahsiyetti. Nitekim konuşmanın ardından Halife Ömer'in bu iki kişiyi Medine'ye çağırdığı, ardından Şurahbil'i daha önce fetihlerde görev yapmak üzere Şam'a gitmiş ve o bölgeye yerleşmiş olan babası es-Sımt'ın yanına gönderdiği belirtilmektedir.^[115]

Cerîr, Hz. Ali'nin mektubunu Muâviye b. Ebû Süfyân'a getirdiğinde Muâviye ortama Şurahbil'i de davet etti. Şurahbil, sabık halifeleri Hz. Osman'ın kanını talep edecekse onun yanında olacaklarını aksi halde bir kenara çekileceklerini ifade etti. Bu yaklaşımın Muâviye b. Ebû Süfyân'ı etkilediği ve bu sebeple Şurahbil ile araları açık olması sebebiyle Cerîr'i ikna için gayret sarf etmeye gerek duymadığı belirtilmektedir.^[116] Zira Cerîr ile Şurahbil karşılaştırıldığında Şurahbil'in Hz. Ali'ye kar-

[111] Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 156.

[112] İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, 535.

[113] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/628-630; bk. Barlak, "Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü", 122-123.

[114] İbn-i Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/239.

[115] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/630.

[116] İbn Esîr, *el-Kâmil*, 2/630.

şılı olduğu anlaşılmaktaydı ve kendisinin Şam'da tanınırlığı daha fazlaydı.^[117] Cerir b. Abdullah'ın ise İslam'dan önce Kelb kabilesinden Hâlid b. Ertât ile münâfereye girmiş ve kazanmış olması,^[118] Muâviye'nin çevresinde önemli bir yeri olan bu kabilenin ve dolayısıyla Şam ehlinin ona yaklaşmasına engel olmuş olabileceğini akla getirmektedir. Aynı şekilde Becilelilerin Sıffin'de genel olarak Hz. Ali'nin tarafında yer almasında geçmişe dönük bu husumetin etkisi olabileceği gibi fetihler sırasında Becilelilerden Şam'a gönderilen herhangi bir grubun olmaması da onların Muâviye b. Ebû Süfyan tarafında yer alma gereği duymamalarına sebep olarak düşünülebilir.^[119]

Cerir b. Abdullah Hz. Ali'nin yanına döndüğünde ona Şam'daki durumu bildirdi. Muâviye b. Ebû Süfyan'ın kendisine karşı nasıl ordu hazırladığını, Hz. Osman'ın kana boyanmış elbisesini ve eşi Nail'e'nin gelen kılıç darbelerini engellemeye çalışırken kesilen parmaklarını caminin minberinde teşhir ederek Hz. Osman'ın kanını talep için insanları nasıl etkilediğini ayrıntısı ile aktardı. Muâviye'nin ve Şam halkının olayların müsebbibi olarak gördükleri Hz. Ali'ye karşı savaşmakta kararlı olduklarını belirtti. Mâlik el-Eşter, Cerir'in açıklamalarından rahatsız oldu. Onun bir nevi Muâviye'nin sözcülüğünü yaptığını düşünüyordu. Şam'a asıl olarak kendisinin gönderilmesi gerektiğini, Cerir'in Muâviye'ye gerekli cevabı veremediğini söyledi. Cerir, Şam'a el-Eşter'in gitmesi durumunda onu Hz. Osman'ın katillerinden biri olarak gördükleri için öldüreceklerini söyledi. Hz. Ali'ye Muâviye b. Ebû Süfyan hakkında gerekli bilgileri vermesinin ardından Irak ve Şam bölgesi arasında artık kaçınılmaz olan savaşa karışmak istemedi ve Karkisiyâ'ya döndü.^[120] Hz. Ali bu durumdan o kadar rahatsız olmuştu ki ardından Cerir'in Kûfe'deki evini yakmaya kalktı.^[121]

Cerir, Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis nakletmişti: Resûlullah (sav) beni Yemen'e onlar "Lâilâhe illallah" deyinceye kadar savaşmak ve İslam'a davet etmek için gönderdi. Onlar (Lâilâhe illallah) dediklerinde malları ve canları artık dokunulmaz olurdu. Ben "Lâilâhe illallah" sözünü söyleyen hiç kimse ile savaşmam.^[122] Bu hadis gereğince Cerir Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyan arasındaki mücadelede her ne kadar Hz. Ali'yi haklı buluyor olsa da ona Muâviye'ye karşı savaşarak destek vermemiş, Karkisiyâ'ya çekilerek fitneye karışmamayı tercih etmişti. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas ve Eş'as aracılığı ile onu tekrar yanına davet ettiğinde Cerir onlara yukarıdaki hadisi söyleyerek tercihinde kararlı olduğunu belirtti. Burada dikkati

[117] Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 159-160; İrfan Ayçan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 99.

[118] bk. Seyyid Mahmud Şükri el-Bağdadî el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/301-306; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 8/182.

[119] Minkarî, Vak'atü Sıffin, 229; Taberî, *Târîh*, 5/14.

[120] Taberî, *Târîh*, 4/560-562.

[121] Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, 161.

[122] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 2/334 (No. 2392).

çeken bir husus da Hz. Ali'nin elçileri aracılığı ile Cerir'i ikna etmek için söylediği sözdür. Ona, geldiği takdirde kendisinin katında değerinin Hz. Peygamber'in yanındaki değeri gibi olacağını belirtmişti.^[123] Bu ifade Hz. Peygamber nezdinde Cerir'in büyük bir kıymeti olduğunu bir kez daha göstermekteydi.

4. CERİR B. ABDULLAH VE HUCR B. ADÎ OLAYI

Muâviye b. Ebû Süfyan'ın halifeliği döneminde ortaya çıkan Hucr b. Adî hareketi sırasında Cerir b. Abdullah Kûfede bulunuyordu. Kûfede çok sayıda Hz. Ali taraftarı yaşamaktaydı. Ayrıca Hz. Osman'a isyan eden veya katlinde rol oynamış olan Kûfeliler de şehirde hayatlarına devam etmekteydi. Halife Muâviye, onları potansiyel isyancı olarak gördüğü, sindirmek veya kimler olduğunu ortaya çıkarmak istediği için valisi Mugire b. Şu'be'ye minberden düzenli olarak Hz. Ali'yi ve taraftarlarını yeren konuşmalar yapmasını emretti. Hucr b. Adî bu haksız uygulamaya dayanamadı ve söylediği sözler sebebiyle açıkça valiye karşı çıktı. Olaylar büyüdü, insanlar Hucr'un etrafında birikmeye ve tepkilerini dile getirmeye başladı. Mugire b. Şu'be ortamı daha da sıkıntılı bir hale getirmemek için Hucr'u uyarmakla yetindi.^[124] Hicri 50 (670) yılına denk gelen bu olaylar sırasında Mugire vefat etti. Cerir b. Abdullah Mugire b. Şu'be'nin cenazesinde insanlara yaptığı konuşma ile mevcut ortamı sakinleştirici bir görev üstlendi. Bu hadisede Cerir'in insanlara nasihat etmek konusunda Hz. Peygamber'e biat esnasında vermiş olduğu sözünü uyguladığı görülmektedir. Nitekim o gün cenaze sebebiyle bir araya gelen kalabalığa hitaben ayağa kalkarak Allah'a hamdüsena ettikten sonra yeni vali atanıncaya kadar Yüce Allah'tan korkmalarını, ağır ve sakin hareket ederek beklemelerini istedi. Eski valileri için Allah'tan bağışlanma dilemelerini tavsiye etti. Vefat etmiş olan valilerinin de bağışlamayı seven bir yönetici olduğunu onlara hatırlattı.^[125] Bu sözleri söyleme sebebinin Hz. Peygamber'e biat esnasında Rasûlullah'ın ondan her Müslümana nasihat etmesini şart koştuğunu belirterek açıkladı. Böylece insanları söylediklerine odaklandırmak ve sakinleştirmek istedi. Sözünün sonunda "Bu mescidin Rabbine yemin olsun ki ben size nasihat eden bir kişiyim" diyerek hutbesini tamamladı.^[126] Bir rivayete göre Cerir yeni vali atanıncaya kadar Kûfede vali vekilliğini de üstlendi.^[127]

Irak genel valiliğine atanan Ziyâd b. Ebîh, Hucr ve onun hareketine katılanları cezalandırmakta kararlıydı. Valinin, Yemen'in Kinde kabilesi mensubu olan Hucr b. Adî'ye eman vermesi için devreye Kûfe eşrafından Yemenli kabile liderleri girdi.

[123] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 2/334 (No. 2392).

[124] Mehmet Mahfuz Söylemez, "Emevi İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6, (2004/2), 31-34.

[125] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/97-98.

[126] Mehmet Dilek-Tunahan Erdoğan, "Cerir b. Abdullah'ın Rivayet Ettiği Hadisler", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, 9 (Haziran 2020), 119-120.

[127] Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe*, 210.

Abdurrahman b. Eş'as, Mâlik el-Eşter'in kardeşi Abdullah b. el-Hâris ve Cerir b. Abdullah Ziyâd'a giderek Hucr'un isteği üzere onu Muâviye'ye göndermesini, onun ile ilgili kararı halifenin vermesini istediler. Ziyâd onların isteğini kabul etti ve Hucr ile birlikte hareketine destek olan en yakın on dört adamını Şam'a gönderdi. Bu kişilerden iki tanesi de Becile kabilesine mensuptu. Hucr için söylenen hiçbir söze itimat etmeyen ve sadece valisinin görüşünü benimseyen Muâviye b. Ebû Süfyân, onu öldürttü ancak onunla birlikte cezalandırılmak üzere gönderilen on dört kişiden altısını kendisine yazılmış olan mektupları değerlendirerek serbest bıraktı. Bu mektuplardan biri de Cerir b. Abdullah'a aitti. O, Âsım b. Avf el-Beceli ve Verkâ b. Sümei el-Beceli'nin halifeye ve İslam'ın emirlerine karşı bir yanlış yapmadıklarını belirtmiş ve bağışlanmalarını istemişti. Muâviye b. Ebû Süfyân Cerir'in mektubuna karşılık bu kişileri serbest bıraktı ve onun için "Cerir, sözü onaylanacak ve öğüdü kabul edilecek bir kişidir" diyerek Müslüman olduğu günden itibaren sahâbenin onun hakkındaki genel kanaatini bu hadisede tekrar ifade etmiş oldu.^[128]

Yaşamına Cezire'ye bağlı Karkisiyâda devam eden Cerir, hicrî 51^[129] (671) veya 54 (674) senesi başlarında burada vefat etti.^[130] İbn Sa'd onun Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halifeliği döneminde Dahhâk b. Kays'ın Kûfe valisi olduğu sıralarda vefat ettiğini belirtmektedir. Bu rivayete göre Cerir b. Abdullah hicrî 54 (674) senesinde vefat etmiş olmalıdır.^[131]

SONUÇ

İlk dönem fetihlerinde ve Müslümanlar arasındaki siyasi olaylarda aktif bir role sahip olan Cerir b. Abdullah el-Beceli, hakkında yeterince araştırma yapılmamış seçkin sahabilerden biridir. Hz. Peygamber'in onu insanlara dininde ve davranışlarında örnek bir insan olarak tanıtmayı, sahabe tarafından kendisine ayrı bir değer verilmesine vesile olmuştur. İlk dört halifenin onunla güvene dayalı ilişkileri bu saygınlığın bir göstergesidir. Özellikle Hz. Ömer'in onu sevdiği, taltif ettiği, sözüne güvendiği, toplumsal meselelerde ondan görüş istediği ve yorumlarını dikkate aldığı görülmektedir.

Cerir, Hz. Ebû Bekir döneminden itibaren kabilesi ile birlikte devleti adına savaşmaya başlamıştır. Hz. Ömer'in desteği ile Becile kabilesini bir araya toplayarak Irak fetihlerine yönelmesi, halifenin Köprü mağlubiyetinin ardından Sâsânîlere karşı orduyu toparlamakta zorlandığı bir dönemde Müslümanlar için çok büyük bir güç kaynağı olmuştur. Büveyb, Kâdisiye, Medâin'in fethi, Celûlâ, Nihâvend ve diğer pek çok fetihlere katılan Cerir b. Abdullah, bu savaşların kazanılmasında ak-

[128] bk. Taberî, *Târîh*, 5/225-278; Söylemez, "Emevi İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi", 38-46.

[129] Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, Tabakâtu Halîfe b. Hayyât, thk. Süheyl Zekkâr (b.y.:Dâru'l-Fikr, 1993), 232, 583.

[130] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/583; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 1/238; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 1/302.

[131] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/99.

tif bir rol üstlenmiş, ayrıca Hulvân, Karkisiyâ ve Hemedan valiliği ile görevlendirilmiştir.

Küfe'nin kurulması ile birlikte kabilesini buraya yerleştiren Cerîr b. Abdullah, şehrin eşrafından biri olarak yönetimle ilgili yaşanan toplumsal problemlerde fikrini açıkça ifade etmeyi prensip edinmiştir. Ammâr b. Yâsir'in valiliği konusunda Hz. Ömer'le yaptığı görüşme buna önemli bir örnektir. Hz. Osman döneminde sadık bir idareci olarak Küfe'de ortaya çıkan fitneden uzak durması, ayrıca ilk Müslümanlardan biri olan Ebû Zer'i gözeterek cenazesine iştirak etmesi onun toplumsal duyarlılığının bir göstergesidir. Cerîr'in olaylar karşısındaki tutumunda Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri referans aldığı görülmektedir. O, Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mücadelede Hz. Ali'nin hilafetinin meşruiyetini savunmuş, bu konuda Muâviye b. Ebû Süfyân'ı uyarmak amacı ile Hz. Ali adına elçilik yapmış ancak Müslümanların birbirinin kanını dökmesine razı olmayarak iki taraf arasında meydana gelen savaşa iştirak etmemiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halifeliği döneminde gerçekleşen Hucr b. Adî olayında ise bir yandan Emevî Valisi Mugîre'nin cenazesinde insanları yatıştırıcı bir konuşma yaparak halkı sağduyulu hareket etmeye davet etmiş, bir yandan da bu kıymetli sahabînin ve yanındakilerin cezalandırılmaması için mücadele etmiştir.

Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin Müslüman olduktan sonraki hayatına genel olarak baktığımızda onun askerî ve idarî sahada pek çok görev üstlendiğini, Müslümanların eleştirisine sebep olacak veya şahsi menfaatlerini öne çıkaracak olaylara karışmadığını, Hz. Peygamber'den öğrendikleri ile hareket etmeye çalıştığını ve Müslümanların nezdinde saygın bir yer edindiğini görmektediriz.

KAYNAKÇA

- Âlûsî, Seyyid Mahmûd Şükrî el-Bağdâdî. *Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâlil-'Arab*. tsh. Muhammed Behcet el-Eserî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Avcı, Casim. "Küfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ayar, Kenan. "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 5/4 (2005), 37-93.
- Aycan, İrfan. *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bakır, Abdulhalik. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/108-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Balçı, İsrâfil. *İlk İslâm Fetihleri ve Savaş-Bariş İlişkisi*. Samsun: Din ve Bilim Kitapları, 2007, 170-171.
- Barlak, Yasemin. "Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (Aralık 2016), 101-141. <https://doi.org/10.18498/amauidf.282869>.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed el-Endelüsî. *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'il-bilâd ve'l-mevâdî*. 4 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, Beyrut: 1403.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslam*. 20 Cilt. b.y.: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Demirci, Mustafa. "Savâfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/184-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dilek, Mehmet – Erdoğan, Tunahan. "Cerîr b. Abdullah'ın Rivayet Ettiği Hadisler". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*. 9 (Haziran 2020), 111-149. <https://doi.org/10.30622/tarr.748535>.

- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud. *el-Ahbârü't-tivâl*. thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Dâru'l-lhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1960.
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1397.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*. thk. Süheyl Zekkâr. b.y.:Dâru'l-Fikr, 1993.
- Harman, Ömer Faruk. "Zülhalesa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/561. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Âsim en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- İbn A'sem el-Kûfî. *el-Fütûh*. çev. Mehmet Cevher Caduk. 2 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- İbn Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Afî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-tarih*. thk. Ömer Abdü's-Selâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Bağdâdî. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstädt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1431.
- İbn Hacer Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *es-Siretu'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*. Beyrut: Kitâbü's-Sikâfe, 3. Basım, 1417.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed ebi'n-Nadr b. Sâib b. Bişr. *Kitâbü'l-esnâm*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Misriyye, 2000.
- Minkarî, Nasr b. Müzâhim. *Vak'atü Sıffîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990.
- Önkal, Ahmet. "Arfece b. Herseme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/354. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sarıçam, İbrahim. "Nihâvend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/98-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Emevi İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/6 (2004/2), 31-48.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Mutî'l-Hamiyyî-Şâmî Ebû'l-Kâsım. *Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi b. Abdilmeccid eş-Şâmî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Gâlib el-Âmülî Ebû Ca'fer. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 2. Baskı, 1387.
- Yazıcı, Tahsin. "Hemedan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yücesoy, Hayrettin. "Kadisiye Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.